

Adam Bosiacki

Uniwersytet Warszawski

abosiacki@uw.edu.pl

Polski klasyczny liberalizm. O recepcji liberalizmu w polskiej myśli politycznej pierwszej połowy XIX w.*

Polish Classical Liberalism. The Reception of Liberalism in Polish Political Thought in the First Half of the 19th Century

STRESZCZENIE

Artykuł prezentuje przypomnienie i analizę zjawiska polskiego klasycznego liberalizmu będącego recepcją myśli Benjamin Constanta de Rebecque'a. W latach tzw. Królestwa Kongresowego, okrojonego z ziem zaboru rosyjskiego, specyficznego organizmu quasi-państwowego, utworzonego po Kongresie Wiedeńskim w 1815 r., car Rosji Aleksander I nadał Królestwu konstytucję, której przestrzegania domagali się głównie posłowie z województwa kaliskiego (kaliszanie) pod przewodnictwem Wincentego i Bonawentury Niemojowskich. Po osadzeniu w areszcie domowym Wincenty Niemojowski przetłumaczył w jednym woluminie podstawowe dzieła Constanta, istotne z punktu widzenia walki parlamentarnej, a później zbrojnej w czasie Powstania Listopadowego 1830–1831. Znalazła się w nim rozbudowana zasada podziału władzy, bardzo dojrzała koncepcja wolności oraz katalog rękojmi władz publicznych, takich jak wolność prasy czy niezawisłość sądów, które Niemojowski uwypuklił w swym tłumaczeniu. Paradoksalnie była to najszersza recepcja klasycznego liberalizmu na ziemiach polskich, gdzie do dziś kierunki współczesnej myśli politycznej, reprezentowane przez partie polityczne, jeszcze się nie wykształciły.

Słowa kluczowe: liberalizm integralny; Królestwo Kongresowe; kaliszanie; opozycja parlamentarna; rewolucja francuska 1789 r.; Benjamin Constant; wolność; podział władzy; prawa obywatelskie

Podobnie jak chyba wszystkie państwa dawnej – tak zwanej – demokracji ludowej¹, współczesna Polska od ponad pokolenia nie wykształciła klasycznych

* Niektóre fragmenty prezentowanego szkicu, w szczególności dotyczące Benjamin Constanta, wykorzystują literalnie myśli zawarte we wstępie do opracowania książki Benjamin Constanta de Rebecque'a *O monarchii konstytucyjnej i rękojmiach publicznych* (przeł. W. Niemojowski, red. nauk. i wstęp A. Bosiacki, Warszawa 2015) pióra piszącego niniejsze słowa.

kierunków myśli politycznej. Choć pojawiają się głosy, że współczesności podział na klasyczne kierunki myśli politycznej już nie dotyczy (zabieg typowy w szczególności dla postmodernizmu), pomimo istnienia różnorodnych nowych kierunków, rozróżnienie w dzisiejszym dyskursie konserwatyzmu, liberalizmu i kolektywizmu czy myśli chrześcijańskiej (w szerszym znaczeniu religijnej) jest wciąż sprawą istotną. Ma to znaczenie również w kontekście europejskiej tożsamości publicznej, uniwersalnie traktowanej w kontekście historii od początku Średniowiecza. O ile jednak proces krystalizacji kierunków politycznych na ziemiach polskich zaczął się dokonywać w pierwszej połowie XIX w., analogicznie jak na zachodzie Europy (przede wszystkim w Niemczech, Anglii, ale także np. we Francji, zrewolucjonizowanej już wtedy przez ponad 100 lat), w następnym czasie uległ wyraźnej dekrystalizacji i w taki sposób trwa do dnia dzisiejszego, w przeciwieństwie do rozwiniętych państw europejskich czy Stanów Zjednoczonych. Nie służy to rzecz jasna stabilizacji Polski, a wiele aspektów życia publicznego, podobnie jak całych procesów społecznych, cechuje i determinuje społeczne obawy i niepokoje, którym daleko do zakończenia.

Sięgając retrospektywnie, już ponad 100 lat temu przywódca narodowej demokracji np. zauważał, że na ziemiach polskich nie skryształizował się konserwatyzm, typowy przecież dla nastawienia politycznego znacznej większości polskiego społeczeństwa. Dotyczyło to też myśli liberalnej, typowej dla politycznych dyskusji europejskich całego XIX w. Trudno też mówić, by przed II wojną światową konserwatyzm reprezentował ruch polityczny uosabiany przez wskazanego autora. Do 1939 r. wykryształizował się w Polsce jedynie ruch socjalistyczny, co jako proces zostało przerwane nie tylko po 1944/1945 r., ale paradoksalnie także właśnie po 1989 r.²

Tym istotniejsze jest przedstawienie (i przypomnienie) koncepcji ustroju tzw. kaliszan, funkcjonujących jako opozycja parlamentarna w czasach Królestwa Kongresowego (do czasu Powstania Listopadowego). Pomimo stosunkowo dużej ilości wartościowych opracowań na ten temat³, jest to wciąż mało znany przykład

¹ Określenie „tak zwanej” dotyczy oczywiście jedynie nazewnictwa, a nie zakresu znaczenia opisywanej instytucji. Podobnie rzecz ma się z tzw. Polską ludową (pisaną jako nazwa w ostatnich latach wielkimi literami), w której zakres tzw. ludowości był w sensie faktycznym odwrotnie proporcjonalny do ideowych deklaracji.

² Ostatni akapit zob. B. Constant de Rebecque, *O monarchii konstytucyjnej...*, s. 7. Zob. też np. R. Dmowski, *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce*, Warszawa 1914; A. Bosiacki, *Liberalizm, konserwatyzm, kolektywizm w programach współczesnych partii politycznych w Polsce 1989–2006*, [w:] *Ideowość w polityce*, red. M. Szyszkowska, Warszawa 2007, s. 112–128 oraz informacje bibliograficzne zawarte w następnym przypisie.

³ Zob. np. H. Więckowska, *Opozycja liberalna w Królestwie Kongresowym 1815–1830*, Warszawa 1925; M. Janowski, *Polska myśl liberalna do 1918 roku*, Kraków – Warszawa 1998; W. Bernacki, *Liberalizm polski 1815–1939. Studium doktryny politycznej*, Kraków 2004, s. 11–13, 64 i n., 109–118; P. Królak, „Dziewięćdziesiąt dziewięć cudzych pomysłów i jeden autora”. *Porównanie myśli konstytucyjnej Wincentego Niemojowskiego i Benjamina Constanta*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2012, t. 44, z. 2, s. 460–461. Szerzej por. także: A. Bosiacki, *Wstęp*, [w:] B. Constant de Rebecque, *O monarchii konstytucyjnej...*

recepcji klasycznego liberalizmu, nieobecnego w takim kształcie i merytorycznym zakresie w późniejszej polskiej myśli polityczno-prawnej. Recepcja taka jest ważna, ponieważ istotnie oddziaływała na scenę polityczną, w odróżnieniu od późniejszych, w tym współczesnych, partii liberalnych w Polsce.

Działalność kaliszan, a ściślej głównie Wincentego Niemojowskiego, stanowi też jedną z pierwszych prób prowadzenia przez Polaków legalnej opozycji w ramach części zaboru rosyjskiego, dokonywanej na dodatek w ramach formalnie obowiązującej konstytucji, oktrojowanej przez Aleksandra I, a mającej doprowadzić do niepodległości kraju. Niezależnie od planów Polaków, na przestrzeni niemal stulecia wszystkie podobne próby zakończyły się fiaskiem⁴, a autokracja nie dała się połączyć z pisaną konstytucją i konstytucjonalizmem, choć wiele reform próbowano wymusić na monarsze. Niezależnie od tego opracowano wiele istotnych propozycji reform, z czego duża część (autorstwa Niemojowskich) stanowi właśnie dobrą recepcję nauki zachodnioeuropejskiej w tym zakresie.

Kaliszanie uchodzą za jedną z trzech wykrystalizowanych partii swego czasu, obok konserwatywnego stronnictwa księcia Adama Jerzego Czartoryskiego i członków Towarzystwa Patriotycznego, nazywającego siebie jakobinami i skupionymi wokół Joachima Lelewela. Od nazwiska Benjamina Constanta kaliszan nazywano także beniamistami, konstytucjonalistami bądź doktrynerami⁵.

Przywódcy kaliszan – bracia Wincenty i Bonawentura Niemojowscy – prowadzili tzw. gospodarstwa wzorcowe między innymi w Przystani i Marchwacu. Wincenty Niemojowski (1784–1834) od 1818 r. był posłem na sejmy Królestwa Polskiego, a w czasie Powstania Listopadowego był członkiem Rządu Narodowego (w 1831 r.). Wraz z bratem Bonawenturą (1787–1835) studiował prawo na uniwersytetach niemieckich. Obaj podróżowali po Europie i gruntownie znali literaturę polityczną (w tym najbardziej wówczas modne piśmiennictwo liberalne)⁶.

Przywódca ruchu, Wincenty Niemojowski, pragnął prowadzić działalność polityczną w oparciu o oktrojowaną w 1815 r. przez Aleksandra I konstytucję tzw.

⁴ Ostatnie próby legalnej opozycji Polaków w ramach imperium rosyjskiego, stawiające sobie za cel odzyskanie niepodległości, miały miejsce po zwołaniu pierwszych wyborów do Dumy Państwowej w 1906 r., kiedy część środowisk (skupionych głównie w ramach ruchu narodowej demokracji) uzyskała mandaty. Od czasu Królestwa Kongresowego, przez reformy margrabiego Aleksandra Wielopolskiego, aż po ostatnie lata Rosji carskiej – jak określił to badacz – jest to zatem pewne *continuum* obok (jak wiadomo) zbrojnej walki o odrodzenie państwa. Warto dodać, że obie koncepcje wzajemnie się uzupełniały. Z prac ostatnich por. np. A. Bosiacki, H. Izdebski, *Konstytucjonalizm rosyjski: historia i współczesność*, Kraków 2013.

⁵ W. Bortnowski, *Kaliszanie w latach 1830–1831*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1983, nr 16, s. 5.

⁶ Zob. A. Bosiacki, *Liberalizm, konserwatyzm, kolektywizm...*, s. 33 (tamże poniższa literatura); W. Zajewski, *Wincenty Niemojowski*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 23/1, z. 96, Wrocław 1978, s. 31–34; *idem*, *Bonawentura Niemojowski*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, s. 22–27; B. Sobolewska, M. Sobolewski, *Myśl polityczna XIX i XX w. Liberalizm*, Warszawa 1978, s. 74; H. Więckowska, *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2007; M. Janowski, *op. cit.*; W. Bernacki, *op. cit.*, s. 11–13, 64 i n., 109–118; P. Królak, *op. cit.*, s. 460–461.

Królestwa Polskiego⁷. Poglądy Benjamina Constanta de Rebecque'a (1767–1830) bardzo się do tego nadawały. Constant pisał w warunkach istnienia Dyrektoriatu i przede wszystkim funkcjonowania konstytucji z 1814 r. Obie ustawy wykazywały liczne podobieństwa (choćby osoby *moderatora imperii*), stąd walka o konstytucję i w ramach konstytucji wydawały się możliwe i politycznie atrakcyjne.

Podobnie jak w późniejszej Dumie Państwowej w Rosji, jako klasyczna opozycja parlamentarna Wincenty Niemojowski i kaliszanie krytykowali antykonstytucyjną działalność ministrów. Jako poseł Wincenty Niemojowski doprowadził do odrzucenia co najmniej kilku istotnych projektów rządowych. Dotyczyło to w szczególności cenzury, procedury karnej czy Statutu Organicznego dla Senatu w 1820 r., czym zirytował bezpośrednio cara Aleksandra I. Bracia zdobyli wtedy niebywałą popularność, która przetrwała pokolenia⁸. Cenieni byli przede wszystkim za idealizm i walkę o przestrzeganie konstytucji. W sensie politycznym niezauważany był jednak ich polityczny liberalizm, sytuujący się między rewolucyjnością a konserwatyzmem, choć walka o konstytucję była dla kaliszan najprawdopodobniej najważniejsza.

Opozycyjna działalność parlamentarna Wincentego i Bonawentury Niemojowskich obfitowała w klasyczne nadużywanie prawa przeciwko kaliszanom⁹. By uniemożliwić Wincentemu Niemojowskiemu uczestnictwo w obradach sejmiku, stworzono np. przepis stanowiący, że nie może on przebywać w otoczeniu monarchy. Rozwiązano też Radę Obywatelską w Kaliszu, która zaprosiła braci Niemojowskich do udziału w swych obradach. Wreszcie w 1825 r. Wincentego Niemojowskiego osadzono w areszcie domowym, gdy udał się na obrady sejmiku do Warszawy, ponieważ przebywał tam monarcha. Przebywał tam aż do wybuchu Powstania Listopadowego¹⁰. Poświęcił się wtedy ożywionej działalności literackiej i publicystycznej, a w szczególności przetłumaczył dzieło Benjamina Constanta.

Po wybuchu insurekcji uwolnieni bracia Niemojowscy objęli stanowiska zastępcy ministra sprawiedliwości (Bonawentura) i zastępcy ministra spraw wewnętrznych (Wincenty)¹¹. Opracowali wówczas stosunkowo liczne przekształcenia w aparacie sądowym i urzędniczym. Wincenty Niemojowski wszedł w skład Rządu Narodowego od 26 stycznia 1831 r. W czasie Powstania obrady sejmiku nie były jednak miejscem do głoszenia szczególnie teoretycznych debat liberalnych¹²,

⁷ Por. np. W. Witkowski, *op. cit.*, s. 127.

⁸ Zob. np. B. Wachowska, *Tradycje Powstania Listopadowego (1880–1942)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 1983, nr 16, s. 34.

⁹ Niezależnie od tego ze strony polskiej stronnictwo krytykowano za mało realne postulaty przestrzegania konstytucji. Zob. P. Szymaniec, *Fryderyk Skarbek o konstytucji Królestwa Polskiego z 1815 roku i Statucie Organicznym z roku 1832*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, t. 46, z. 2, s. 284.

¹⁰ W. Bortnowski, *op. cit.*, s. 7–8.

¹¹ *Ibidem*, s. 10. Por. też: W. Witkowski, *op. cit.*, s. 169.

¹² Po upadku Powstania Wincenty Niemojowski został skazany na karę śmierci, zamienioną przez cara na 10 lat katorgi. Zmarł w drodze na Syberię. Brat Bonawentura natomiast po upadku

choć bracia Niemojowscy często deklarowali przywiązanie do samej idei konstytucji. Jako wzór pozostawała dla nich najprawdopodobniej Ustawa Rządowa 3 maja¹³.

Znacznie istotniejszy z tego punktu widzenia okazał się przekład dzieła Benjamin Constanta, jakiego Wincenty Niemojowski według własnych twierdzeń dokonał w czasie uwięzienia, a wydał je – jak pisał – w gorących miesiącach Powstania Listopadowego. Idealem wtedy i później była dlań monarchia ograniczona, z nominalnie nieodpowiedzialnym, ale dlatego, że pozostającym poza rządami politycznymi, monarchą i taki prawdopodobnie ustrój w doraźnej chwili przedpowstaniowej projektowali dla części zaboru rosyjskiego (Królestwa Kongresowego) Wincenty i Bonawentura Niemojowscy. Zwraca się jednak uwagę, że tego typu idee były tożsame z poglądami politycznymi Benjamin Constanta, a Wincenty Niemojowski jako tłumacz jego dzieł otwarcie to przyznawał¹⁴.

Mistrz polityczny Niemojowskich, Benjamin Constant de Rebecque (1767–1830), należy do pierwszoplanowych klasyków liberalizmu. We Francji do dziś uchodzi za pisarza, polityka i oświeceniowego intelektualistę. W swej działalności politycznej, po upadku rewolucji, jak Niemojowscy był prawie zawsze pisarzem opozycyjnym. Do historii przeszedł przede wszystkim jako jeden z kreatorów nowożytnej koncepcji wolności w jej niejako tradycyjnym wydaniu. Głoszony przez Constanta liberalizm, jest określany jako integralny¹⁵. Posiada on wymiar gwarancji wolności, prymatu jednostki nad władzą i związanego z tym wolnościowego charakteru całego ludzkiego życia. Jest przeciwny ograniczaniu wolności człowieka przez jakiegokolwiek formy władzy państwowej, jak też kolektywizmu, ograniczeniu, któremu były i są poddawane różne aspekty podmiotowych dążeń i działań człowieka, choćby bez ciał pośredniczących typowych dla współczesnej ludzkiej koncepcji wolności, jak wyrażał się francuski autor¹⁶.

Paralele pomiędzy doktryną Constanta a poglądami Niemojowskich nie są jednak pełne¹⁷. Jak wielu współczesnych, Constant po doświadczeniach rewolucji

Powstania uczestniczył jeszcze w życiu politycznym, zapadł w melancholię i wkrótce potem zmarł w szpitalu dla obłąkanych. Por. szerzej: W. Bortnowski, *op. cit.*; A. Bosiacki, *Liberalizm, konserwizm, kolektywizm...*

¹³ R. Żurawski vel Grajewski, *Obchody rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja w czasie Powstania Listopadowego w świetle prasy powstańczej*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1991, nr 41, s. 110.

¹⁴ P. Królak, *op. cit.*

¹⁵ Z prac ostatnich zob. np. H. Izdebski, *Historia myśli politycznej i prawnej*, wyd. 5, Warszawa 2013, s. 138–139.

¹⁶ Ostatni akapit przytoczony za: A. Bosiacki, *Wstęp*, s. 7.

¹⁷ A. Wielomski, *Francuscy doktrynerzy a kaliszanie. Plagiat czy polska myśl liberalna na tematy konstytucyjne?*, referat wygłoszony na konferencji „System polityczny, prawo i ustrój królestwa Polskiego 1815–1830”, która odbyła się w Olszynie w 2013 r. (według dostępnej wiedzy materiał nie ukazał się jeszcze drukiem).

i cesarstwa opowiedział się za restauracją¹⁸. Postawa wynikała prawdopodobnie bardziej z doświadczeń obu poprzednich systemów niż z koniunkturalizmu. Była też realizacją koncepcji władzy ograniczonej. Paradoksalnie właśnie w systemie restauracji Constant znalazł najlepsze możliwości do prowadzenia działalności politycznej.

Napisane pod wpływem bieżących wydarzeń politycznych broszury francuskiego autora z tego okresu miały odniesienia do wcześniejszych dyskusji: o ustroju Anglii, w monarchii umiarkowanej, jak napisał Monteskiusz, czy niezależności od rządu, jak dociekał David Hume¹⁹. Jak już wskazano, poglądy takie klasyfikują Constanta jako teoretyka klasycznego liberalizmu²⁰.

Warto podkreślić szybką recepcję myśli Constanta wśród beniamistów, ale też brak szerszych odniesień do jego poglądów. Spisane na papierze poglądy Francuza zawierają, jak wiadomo, podział na pięć rodzajów władzy, model monarchii konstytucyjnej jako *optimum* systemu politycznego, wyszczególnienie praw politycznych oraz krytykę zasady suwerenności ludu, apoteozowanej przez Rousseau i doktrynę rewolucji francuskiej²¹. Ta ostatnia była przeniesieniem absolutyzmu władzy na całe społeczeństwo i błędem wyposażenia całego społeczeństwa w zasadę suwerenności, podobnie jak błędem była suwerenność władzy jednostki czy grupy społecznej²². „Żadna władza na ziemi nie jest nieograniczona, ani władza narodu, ani władza ludzi, którzy mienią się jego przedstawicielami, ani władza królów z jakiegokolwiek tytułu panujących, ani władza prawa, która będąc jedynie wyrazem woli ludu lub księcia, w zależności od formy rządów, musi być zamknięta w tych samych granicach, co władza, od której pochodzi” – konkludował Constant²³. W warunkach rzeczywistości Królestwa Kongresowego była to jedna z wielu czytelnych kwestii działania politycznego. W sensie szerszym jednak

¹⁸ Jak już wskazano, dalsze fragmenty rozważań na temat Constanta zostały przytoczone za: A. Bosiacki, *Wstęp*, s. 14 i n.

¹⁹ Monteskiusz, *O duchu praw*, przeł. T. Boy-Żeleński, Kraków 2003, księga XI, rozdział VI; D. Hume, *O wolności słowa*, [w:] *Eseje z dziedziny moralności i literatury*, przeł. T. Tatarkiewiczowa, oprac. i wstęp W. Tatarkiewicz, Warszawa 1955, s. 8–11.

²⁰ K. Grzybowski, *Historia doktryn politycznych i prawnych. Od państwa niewolniczego do rewolucyj burżuazyjnych*, wyd. 2, Warszawa 1968; *idem*, *Moderator imperii*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1963, t. 15, z. 2, s. 97–122.

²¹ Jak wiadomo, podobną krytykę z Rousseau zawarł Constant w wykładzie *Porównanie wolności starożytnych z wolnością współczesnych* (szerzej por. ostatnio: A. Bosiacki, *Wstęp*).

²² Nietrudno zauważyć, że na podobieństwo Arystotelesowskiego złotego środka, *optimum* stanowi właśnie monarchia konstytucyjna. Por. B. Sobolewska, M. Sobolewski, *op. cit.*, s. 203; B. Sobolewska, *Doktryna polityczna liberalizmu arystokratycznego we Francji w latach 1814–1848*, Kraków 1977, s. 205.

²³ Na koniec pisał jeszcze, że „prawo podboju jest tylko siłą, która nie stanowi prawa, bo przechodzi w ręce tego, kto nim zawładnął. Przyzwolenie narodu nie może uprawomocnić tego, co jest bezprawne, bo naród nie może przekazać komukolwiek władzy, której nie posiada”. Jest to kolejny czytelny argument przeciwko koncepcji suwerenności ludu. Cyt. za: B. Sobolewska, M. Sobolewski, *op. cit.*, s. 204.

stanowi zasadę klasycznego liberalizmu, recypowanego już wtedy na części ziem polskich.

Najistotniejszym aspektem myśli Benjamina Constanta są rozważania na temat wolności politycznej²⁴. Wolność taka jest zawsze spójną konstrukcją, do dziś stanowiąc jedno z największych osiągnięć klasycznej myśli liberalnej²⁵.

W myśli Constanta wyróżnia się co najmniej trzy znaczenia wolności. Wolność jest prawem jednostki do sfery prywatności (tj. niezależności od władzy publicznej i innych osób), gwarantowanej przez ustawy, prawem do własności w konstrukcji nieco podobnej do szerokiego traktowania tego pojęcia przez Johna Locke'a²⁶ oraz prawem do urzeczywistniania swej aktywności i rozwoju jako jednostki w społeczeństwie²⁷.

Wolność według Constanta polega również na tym, że „władza państwowa nie ingeruje w sprawy indywidualne, jednostkowe. Warunkiem wolności jest więc ograniczenie kompetencji władzy, podział władz, ich równowaga”²⁸. Constantowska wolność polityczna, czy *implicite* społeczna, nie jest jednak tylko wolnością w znaczeniu negatywnym (wolnością od). Constant uchodzi za kreatora podziału na wolność pozytywną i negatywną (wolność do), który ma fundamentalne znaczenie dla współczesności.

W znaczeniu materialnym podstawą Constantowskiej koncepcji wolności jest wolność myśli, rozumiana oczywiście jako indywidualne prawo każdego człowieka, którego jednostka nigdy nie może zostać pozbawiona. „Myśl nie może być inaczej pokonana jak tylko myślą”²⁹, która oczywiście musi być również wyrażona w sposób wolny.

Z wolności myśli muszą wynikać wolności polityczne w ścisłym znaczeniu. Jest to katalog wolności w znaczeniu pozytywnym (wolności do): zrzeszania się, wolności religii, prawa do prywatności, możliwości wyboru własnego postępowania³⁰. Jak w klasycznym liberalizmie, granicą wolności jest prawo wolności

²⁴ Por. np. Constant. *Political Writings*, ed. B. Fontana, Cambridge 1988; J. Trybusiewicz, *Idea wolności w myśli Benjamina Constanta*, [w:] *Filozofowie romantyzmu*, Warszawa 1967; M. Jaskólski, *Constant*, [w:] *Słownik historii doktryn politycznych*, red. M. Jaskólski, t. 1, Warszawa 1997, s. 413.

²⁵ Constant określił ją jako wolność współczesnych (*la liberté des modernes*). Od jego czasów wyrażenie to nie straciło swej aktualności. Będzie o tym mowa w dalszych rozważaniach.

²⁶ Twórca nowożytnego liberalizmu postrzegał własność jako prawo jednostki do decydowania o swoim rozwoju, ujmowane w kontekście prawa do życia, wolności i posiadania. Zob. J. Locke, *Dwa traktaty o rządzie*, Warszawa 1992.

²⁷ Zob. J. Trybusiewicz, *op. cit.*; M. Jaskólski, *op. cit.*, s. 413.

²⁸ M. Maneli, *Historia doktryn polityczno-prawnych XIX w.*, cz. 1, Warszawa 1964.

²⁹ B. Constant, *O monarchii konstytucyjnej i rękojmiach publicznych*, przeł. W. Niemojowski, t. 1, Warszawa 1831, s. 55; M. Maneli, *op. cit.*, s. 170.

³⁰ Jak pisał we wstępie W. Niemojowski, „powszechnie dziś uznano, że wolność istnieć może, tak dobrze pod rządem republikańskim, jak pod monarchicznym, kiedy ten jest ograniczony mądrą konstytucją i skombinowany z systemem reprezentacyjnym” (W. Niemojowski, *Przedmowa*, [w:] B. Constant, *O monarchii konstytucyjnej...*, s. 2; fragment ten cytuję W. Bernacki, *op. cit.*, s. 109).

innej jednostki (drugiego człowieka), szkoda społeczna i sankcja ustawy. Tak jak Monteskiusz, Constant dochodził do wniosku, że wolność jest tym, na co ustawy pozwalają³¹. I odwrotnie: co nie jest przez ustawę zabronione, można czynić. Na tym polega urzeczywistnienie niemożliwego do wyczerpującego określenia katalogu wolności w państwie współczesnym.

Istotne dla Constantowskiej koncepcji wolności są również jej gwarancje. Jak już wskazano, tak jak Monteskiusz, Constant uważał, że wolność polega „przede wszystkim na tym, aby podlegać jedynie ustawom”³². Wolność w tym znaczeniu jest zatem powstrzymywaniem jej niesłusznym ograniczeń przede wszystkim przez władzę państwową³³.

Inną gwarancją przestrzegania wolności przez władze publiczne jest wskazana już wolność prasy. Constant niejednokrotnie występował przeciwko cenzurze prewencyjnej, twierdząc, że zawsze prowadzi do samowoli i despotyzmu, a bezpośrednio dławi właśnie wolność myśli³⁴. Pisał, że „stanowi jeden z niezbędnych środków wolności obywateli [...] bez niej [...] wszelkie wolności stają się złudne, tak społeczne i polityczne, jak i sądowe”³⁵.

Dwie najistotniejsze, stworzone przez Constanta, formalne zasady ustrojowe obejmują modyfikację Monteskiuszowskiego podziału władzy oraz zasadę wolności współczesnych, klasyczną wizję demokracji przedstawicielskiej przeciw kolektywizmowi demokracji bezpośredniej czy tzw. demokracji partycypacyjnej. W obu przypadkach myśliciel odwoływał się do najbardziej znanych nowożytnych koncepcji funkcjonowania władzy publicznej: Monteskiusza i Rousseau³⁶, którzy odcisnęli na politycznej ideologii francuskiego Oświecenia chyba największe piętno.

W przypadku Rousseau, uznawanego za twórcę nowoczesnego kolektywizmu i w szczególności zasady suwerenności ludu, Constant sprzeciwił się demokracji bez gwarancji jej pluralistycznego charakteru. Bez takich gwarancji demokracja faktycznie zaprzecza samej sobie. Polemika z Rousseau jest też w istocie najbardziej znanym tekstem Constanta. *O wolności starożytnych w porównaniu z wolnościami współczesnych*³⁷ jest manifestem gwarancji liberalnej koncepcji wol-

³¹ B. Constant de Rebecque, *Zasady polityki mające zastosowanie do wszystkich rządów (wersja z lat 1806–1810)*, przeł. A. Dwulit, wyb. M. Bąba, Warszawa 2008, s. 17.

³² Jest to klasyczna koncepcja wolności w znaczeniu negatywnym (wolności od). Cyt. za: M. Maneli, *op. cit.*, s. 168.

³³ *Ibidem*, s. 168–169.

³⁴ Patrz wcześniej oraz M. Maneli, *op. cit.*, s. 169.

³⁵ *Ibidem*, s. 170.

³⁶ Podobną polemikę Constant toczył z oboma myślicielami między innymi w pracy *Zasady polityki...* (*op. cit.*, Księga I, s. 9–33).

³⁷ *Idem*, *De la liberté des anciens comparée à celle des modernes. Conférence donnée à l'Athénée Royal à Paris, 1816*, [w:] *Collection complète des ouvrages publiés sur le gouvernement représentatif et la constitution actuelle, ou Cours de politique constitutionnelle* (Vol. 1–4), Paris – Rouen 1820, Vol. 4, s. 238–274 (wyd. ang. *Constant. Political Writings*, s. 309–328; wyd. pol.

ności przeciw wolności kolektywnej. Myśliciel pisał, że podczas rewolucji nieodróżnianie obu rodzajów wolności stało się źródłem wielu nieszczęść. Wolność starożytnych miała charakter ogólny i materialny. Jak pisał Constant:

Polegała na kolektywnym, lecz bezpośrednim sprawowaniu wielu części całej władzy, na publicznym obradowaniu w sprawach wojny i pokoju, na zawieraniu przymierzy z cudzoziemcami, uchwalaniu praw, ferowaniu wyroków, badaniu rachunków, rozporządzeń i poczynaniach urzędników, stawianiu ich przed całym narodem, oskarżaniu ich, skazywaniu lub uwalnianiu od winy; jednocześnie jednak, nazywając to wolnością, starożytni uznawali jako rzecz całkowicie do pogodzenia z ową wolnością kolektywną zupełne podporządkowanie jednostki władzy ogółu.

Jest to, rzecz jasna, celna charakterystyka oświeceniowej koncepcji suwerenności ludu bez żadnych ograniczeń, która w kolektywizmie *explicite* wolność ogranicza³⁸. Wolność współczesnych opiera się na systemie reprezentacji i wynikających z tego szerokich wolności w sferze indywidualnej i publicznej, praw osobistych, prymatu jednostki nad społeczeństwem i władzą, czyli na kategorii indywidualnych wolności politycznych i „osobistej niezależności”³⁹. „Niezależność jednostki jest najważniejszą ze współczesnych potrzeb” – pisał we Francji początku restauracji Benjamin Constant. System ludzi współczesnych wynosi ich na podstawie konstytucji do regulowanych przepisami prawa dóbr i zaszczytów. Stanowi też *de facto* system oparty na patriotyzmie. W efekcie jest to system demokracji parlamentarnej⁴⁰, stanowiącej dla Constanta *optimum*, a nieistniejącej w systemach „wolności starożytnych”. Jego treścią jest *de facto* suwerenność władzy politycznej⁴¹.

Drugą stworzoną przez Constanta formalną zasadą ustrojową jest koncepcja podziału władzy. Najprościej mówiąc, podział ten jest rozbudowany o władzę

O wolności starożytnych i nowożytnych, przeł. Z. Kosno, „Arka” 1992, nr 42). W omówieniu pracy Constanta korzystano z polskiego przekładu, a ściślej – wyboru obszernych fragmentów polskiego wydania dostępnych na stronie internetowej Katedry Historii Doktryn Politycznych i Prawnych Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego (www.law.uj.edu.pl/~khdpi/site/images/adm/File/Teksty/Constant_2.pdf [dostęp: 17.07.2014]).

³⁸ Jak pisał Constant, taka koncepcja wolności niejednokrotnie dostarczyła pretekstu niejednej tyranii, gdzie zakres kolektywnej zwierzchności jest bardzo znaczny. Jako przedstawicieli podobnej konstrukcji wymienił Rousseau i jeszcze bardziej radykalnego wobec wolności indywidualnej księdza Gabriela de Mably.

³⁹ Przy analizie wartości politycznych Constant dostrzegał także wspólne koncepcje różnych narodów Europy, takie jak dążenie do pokoju między narodami, stopniowa eliminacja wojny jako środka rozwiązywania konfliktów, rozrost organizacji państwa, umiędzynarodawianie handlu, ograniczenie wolnego czasu ludzi współczesnych itp. Pisał też, że „pieniądze [...] są najniebezpieczniejszą bronią despotyzmu; jednocześnie jednak jego najpotężniejszym hamulcem”. Są to oczywiście zaczątki systemu, nazwanego np. globalizacyjnym, czy niektórych problemów świata, współczesnego nie tylko Constantowi.

⁴⁰ W analizowanym eseju pojęcie demokracji parlamentarnej nie pada *expressis verbis*.

⁴¹ M. Maneli, *op. cit.*, s. 171–179. Suwerenność taka, odmiennie niż u Rousseau, wynika np. z najbardziej rozbudowanego podziału władzy (patrz dalej).

królewską jako moderującą, regulującą, pośredniczącą pomiędzy innymi władzami (*le pouvoir modérateur, le pouvoir régulateur, le pouvoir intermédiaire*)⁴², nazywaną też władzą neutralną (*le pouvoir neutre*), oraz władzę samorządu terytorialnego (*le pouvoir municipal*)⁴³. Pozostałe rodzaje władz, wynikające z podziału władzy, są również nowocześniejsze w stosunku do koncepcji Monteskiusza. Władza ministerialna jest odpowiedzialna przed królem, ale jest władzą bardziej wykonawczą. Legislatywa jest określana jako władza reprezentacyjna trwała i władza reprezentacyjna opinii, co – jak u Monteskiusza – ma odniesienie do konieczności istnienia obu izb jako wyrazicieli interesów, dążeń i osiągnięć dwóch różnych grup społecznych. Jest to jednak przejawem doświadczeń funkcjonowania parlamentu po doświadczeniach nieznanych wcześniej Monteskiuszowi.

Władza królewska jest określana jako „neutralna władza głowy państwa” (*le pouvoir neutre*), w odróżnieniu od innych władz, które aktywnie uczestniczą w bieżącej polityce (*le pouvoirs actifs*)⁴⁴. Constant sformułował ją ostatecznie w 1814 r.⁴⁵, a zatem w czasie nadawania Karty Konstytucyjnej Ludwika XVIII⁴⁶. Przedstawiona koncepcja była wtedy postulatem jednego z najbardziej znanych przedstawicieli liberalizmu we Francji i oczywiście wynikała z doświadczeń kraju od czasów Oświecenia.

Władza głowy państwa ma za zadanie regulację konfliktów między władzami, a szerzej również między interesami różnych grup społecznych o charakterze odrębnym bądź szczególnym⁴⁷. Ustrój konstytucyjny jest bowiem zawsze kompromisem, ale też ustrojem przewidującym możliwość regulacji konfliktów społecznych. Dzięki władzy głowy państwa władza żadnej grupy społecznej ani władzy⁴⁸ nie może przekształcić się we władzę absolutną⁴⁹. *Moderator imperii* jest także

⁴² K. Grzybowski, *Historia doktryn politycznych...*, s. 97–122; *idem*, *Demokracja francuska*, Kraków 1947, s. 61.

⁴³ A. Bosiacki, *Władza municypalna w ujęciu Benjamina Constanta a teorie podziału władzy*, „Studia Iuridica” 2008, Vol. 48, s. 341–347. Por. też: M. Bożek, *Koncepcja władzy neutralnej Benjamina Constanta*, [w:] *Idee jako źródło instytucji politycznych i prawnych*, red. L. Dubel, Lublin 2003, s. 405–423. Artykuł w znacznej mierze odwołuje się oczywiście do przedstawionej koncepcji Konstantego Grzybowskiego (patrz wcześniej), szerzej analizuje jednak np. myśl Benjamina Constanta.

⁴⁴ M. Bożek, *Koncepcja władzy neutralnej...*, s. 407, 411; R.M. Małajny, *Trzy teorie podzielonej władzy*, Warszawa 2001, s. 370–372.

⁴⁵ B. Constant de Rebecque, *Réflexions sur les constitutions, la distribution des pouvoirs et la garanties dans une monarchie constitutionnelle*, ed. 1, Paris 1814; M. Bożek, *Koncepcja władzy neutralnej...*, s. 406.

⁴⁶ Por. szerzej: R.M. Małajny, *op. cit.*, s. 369.

⁴⁷ K. Grzybowski, *Moderator imperii*, s. 112–114. Regulację konfliktów zapewnia również poszanowanie własności (*ibidem*).

⁴⁸ Przy sprawowaniu władzy Constant nie ufał między innymi parlamentowi (por. R.M. Małajny, *op. cit.*, s. 369).

⁴⁹ Por. *ibidem*, s. 114–115.

strażnikiem konstytucji⁵⁰, gdy jego interesem jest harmonizowanie konfliktów politycznych⁵¹. Taka konstrukcja władzy głowy państwa znalazła odzwierciedlenie w niektórych konstytucjach, w szczególności w konstytucji V republiki we Francji z 1958 r. i systemie władzy Charlesa de Gaulle'a⁵² czy w konstytucji Królestwa Hiszpanii z 1978 r.⁵³ Konstanty Grzybowski sugerował, że podobne właściwości wykazywała też władza Józefa Piłsudskiego⁵⁴ i Konstytucja Rzeczypospolitej z 1935 r.

Nietrudno zauważyć, że stworzone przez Constanta, a promowane przez Niemojowskich, zasady ustrojowe weszły do kanonu podstawowych instytucji oraz praw i wolności państwa współczesnego. Niektóre z nich są obecne również w Polsce, włącznie z przepisami konstytucji i wynikającymi z nich zasadami ustrojowymi uszczegółowionymi w przepisach ustaw i innych aktów normatywnych⁵⁵. W szerszym sensie zasady te stanowią dobry asumpt do recepcji klasycznego liberalizmu we współczesnej myśli polskiej, który – podobnie jak inne kierunki klasycznej myśli politycznej – czekają jeszcze w naszym kraju na zastosowanie.

BIBLIOGRAFIA

- Bernacki W., *Liberalizm polski 1815–1939. Studium doktryny politycznej*, Kraków 2004.
Bortnowski W., *Kaliszanie w latach 1830–1831*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1983, nr 16.
Bosiacki A., *Liberalizm, konserwatyzm, kolektywizm w programach współczesnych partii politycznych w Polsce 1989–2006*, [w:] *Ideowość w polityce*, red. M. Szyszkowska, Warszawa 2007.
Bosiacki A., *Władza municypalna w ujęciu Benjamina Constanta a teorie podziału władzy*, „Studia Iuridica” 2008, Vol. 48.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 117 i n. O strażniku konstytucji pisał w podobnej konstrukcji szeroko znany Carl Schmitt. Implikacje jego teorii są jednak zdecydowanie inne i dotyczą znacznie szerszych uprawnień głowy państwa, czego Constant w żadnym razie nie proponował. Por. K. Grzybowski, *Moderator imperii...*, s. 119–122; M. Bożek, *Koncepcja władzy neutralnej...*, s. 407–408, 422–423.

⁵¹ W efekcie następuje najbardziej optymalna stabilizacja stosunków politycznych (w tym przypadku Francji okresu restauracji). Zob. B. Sobolewska, *op. cit.*, s. 200.

⁵² K. Grzybowski, *Moderator imperii*, s. 118–121; M. Bożek, *Znaczenie koncepcji władzy neutralnej Benjamina Constanta we współczesnym konstytucjonalizmie*, [w:] *Konstytucjonalizm a doktryny polityczno-prawne. Najnowsze kierunki badań*, red. R.M. Małajny, Katowice 2008, s. 167–172; R.M. Małajny, *op. cit.*, s. 389–391.

⁵³ M. Bożek, *Znaczenie koncepcji władzy neutralnej...*, s. 169. Autor pisze, że podobne regulacje można dostrzec w konstytucjach niektórych państw postkomunistycznych, w tym w Rosji, gdzie prezydent jest głową państwa, i w Polsce, gdzie art. 126 ust. 2 Konstytucji stanowi, że prezydent czuwa nad przestrzeganiem Konstytucji, stoi na straży suwerenności i bezpieczeństwa państwa oraz nienaruszalności i niepodzielności jego terytorium (*ibidem*).

⁵⁴ K. Grzybowski, *Moderator imperii*, s. 119.

⁵⁵ Por. szerzej: A. Bosiacki, *Wstęp*, s. 31.

- Bosiacki A., *Wstęp*, [w:] B. Constant de Rebecque, *O monarchii konstytucyjnej i rękopisach publicznych*, przeł. W. Niemojowski, red. nauk. i wstęp A. Bosiacki, Warszawa 2015.
- Bosiacki A., Izdebski H., *Konstytucjonalizm rosyjski: historia i współczesność*, Kraków 2013.
- Bożek M., *Koncepcja władzy neutralnej Benjamina Constanta*, [w:] *Idee jako źródło instytucji politycznych i prawnych*, red. L. Dubel, Lublin 2003.
- Bożek M., *Znaczenie koncepcji władzy neutralnej Benjamina Constanta we współczesnym konstytucjonalizmie*, [w:] *Konstytucjonalizm a doktryny polityczno-prawne. Najnowsze kierunki badań*, red. R.M. Małajny, Katowice 2008.
- Constant. *Political Writings*, ed. B. Fontana, Cambridge 1988.
- Constant B., *O monarchii konstytucyjnej i rękopisach publicznych*, przeł. W. Niemojowski, t. 1, Warszawa 1831.
- Constant de Rebecque B., *O monarchii konstytucyjnej i rękopisach publicznych*, przeł. W. Niemojowski, red. nauk. i wstęp A. Bosiacki, Warszawa 2015.
- Constant de Rebecque B., *O wolności starożytnych i nowożytnych*, przeł. Z. Kosno, „Arka” 1992, nr 42.
- Constant de Rebecque B., *Réflexions sur le constitutions, la distribution des pouvoirs et la garanties dans une monarchie constitutionnelle*, ed. 1, Paris 1814.
- Constant de Rebecque B., *Zasady polityki mające zastosowanie do wszystkich rządów (wersja z lat 1806–1810)*, przeł. A. Dwulit, wyb. M. Bąba, Warszawa 2008.
- Dmowski R., *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce*, Warszawa 1914.
- Grzybowski K., *Demokracja francuska*, Kraków 1947.
- Grzybowski K., *Historia doktryn politycznych i prawnych. Od państwa niewolniczego do rewolucyj burżuazyjnych*, wyd. 2, Warszawa 1968.
- Grzybowski K., *Moderator imperii*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1963, t. 15, z. 2.
- Hume D., *O wolności słowa*, [w:] *Eseje z dziedziny moralności i literatury*, przeł. T. Tatarkiewicz, oprac. i wstęp W. Tatarkiewicz, Warszawa 1955.
- Izdebski H., *Historia myśli politycznej i prawnej*, wyd. 5, Warszawa 2013.
- Janowski M., *Polska myśl liberalna do 1918 roku*, Kraków – Warszawa 1998.
- Jaskólski M., *Constant*, [w:] *Słownik historii doktryn politycznych*, red. M. Jaskólski, t. 1, Warszawa 1997.
- Królak P., „Dziewięćdziesiąt dziewięć cudzych pomysłów i jeden autora”. Porównanie myśli konstytucyjnej Wincentego Niemojowskiego i Benjamina Constanta, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2012, t. 44, z. 2.
- Locke J., *Dwa traktaty o rządzie*, Warszawa 1992.
- Małajny R.M., *Trzy teorie podzielonej władzy*, Warszawa 2001.
- Maneli M., *Historia doktryn polityczno-prawnych XIX w.*, cz. 1, Warszawa 1964.
- Monteskiusz, *O duchu praw*, przeł. T. Boy-Żeleński, Kraków 2003.
- Niemojowski W., *Przedmowa*, [w:] B. Constant, *O monarchii konstytucyjnej i rękopisach publicznych*, przeł. W. Niemojowski, t. 1, Warszawa 1831.
- Sobolewska B., *Doktryna polityczna liberalizmu arystokratycznego we Francji w latach 1814–1848*, Kraków 1977.
- Sobolewska B., Sobolewski M., *Myśl polityczna XIX i XX w. Liberalizm*, Warszawa 1978.
- Szymaniec P., *Fryderyk Skarbek o konstytucji Królestwa Polskiego z 1815 roku i Statucie Organicznym z roku 1832*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, t. 46, z. 2.
- Trybusiewicz J., *Idea wolności w myśli Benjamina Constanta*, [w:] *Filozofowie romantyzmu*, Warszawa 1967.
- Wachowska B., *Tradycje Powstania Listopadowego (1880–1942)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1983, nr 16.
- Więckowska H., *Opozycja liberalna w Królestwie Kongresowym 1815–1830*, Warszawa 1925.

Witkowski W., *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2007.

Zajewski W., *Bonawentura Niemojowski*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 23/1, z. 96, Wrocław 1978.

Zajewski W., *Wincenty Niemojowski*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 23/1, z. 96, Wrocław 1978.

Żurawski vel Grajewski R., *Obchody rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja w czasie Powstania Listopadowego w świetle prasy powstańczej*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1991, nr 41.

SUMMARY

The article presents a reminder and an analysis of the phenomenon of Polish classical liberalism, which is a reception of thoughts of Benjamin Constant de Rebecque. In the so-called Kingdom of Poland, a specific quasi-state organism, founded from the piece of the Russian partition of Poland and created after the Congress of Vienna in 1815, the Russian Tsar Alexander I gave the Kingdom the constitution, which newly nominated members of parliament demanded to bind. The opposition was mainly headed by the representatives from the province of Kalisz (the *Kalisians*) under the leadership of Wincenty and Bonawentura Niemojowski. After deposition under house arrest in 1825, Wincenty Niemojowski translated in one volume the basic works of Benjamin Constant, significant from the point of view of the parliamentary struggle, and later armed during the Polish November Uprising 1830-1831. The work contains extensive principle of separation of powers, a very mature concept of freedom, as well as a warranty catalog to public authorities, such as freedom of the press, or the independence of the courts, which Wincenty Niemojowski highlighted in his translation. Paradoxically, it was the widest reception of classical liberalism in Poland, where to this day, trends of modern political thought represented by political parties have not yet developed.

Keywords: integral liberalism; Kingdom of Congress; *Kalisians*; parliamentary opposition; Benjamin Constant; French Revolution 1789; freedom; separation of powers; civil rights